

V. Választás és politikai folyamatok

A pártok népszerűségének változása Magyarországon, 1990–2010

Fábián Zoltán – Závecz Tibor – Páthy-Dencső Blanka

I. Bevezetés

Magyarországon húsz éve tartanak demokratikus parlamenti választásokat a rendszerváltás óta, de az ún. „pluralizmus” kezdete 1988-tól számítandó egy MSZMP kongresszustól. Jóllehet a rendszerváltás értékelése a mai napig vitatott, az viszont vitathatatlan tény, hogy ebben az évben már a hatodik szabad országgyűlési választást tudhatjuk a hátunk mögött. Párt- és független jelöltek versengenek, hogy munkahelyük négy éven át Magyarország legnagyobb, sokak szerint *legszebb* (historikus-eklektikus stílusú) épülete, a Parlament lehessen. Természetesen legtöbbször nemcsak ez motiválja, hanem sokkal inkább az, hogy dönthessenek az ország fejlődését meghatározó kérdésekben, kormányfőt válasszanak és törvényeket hozzanak, vagyis gyakorolhassák a törvényhozói hatalmat a népszuverenitás legfőbb letéteményeseiként.

A parlamenti helyekért folytatott versenyben a versenyzők leginkább a pártok, de mindig akadtak olyan magánzók, akik pártszervezeti háttér és logó nélkül a saját arcukkal, független jelöltként, afféle „éjféli cowboyként” álltak a megmérettetéshez. Ritkább esetben parlamenti mandátumhoz is juthattak. A független jelöltként bejutottak száma igazából csak 1990-ben volt számottevő: az első választáson öten voltak sikeresek, a későbbi választásokon maximum egy-egy fő jutott be.

Tanulmányunkban a magyarországi pártok népszerűségének változását mutatjuk be a rendszerváltás óta eltelt időszakban. Ez egy olyan kérdéskör, amelyet megalapozottan közvélemény-kutatási eszközökkel lehet adekvát módon leírni, mert a négyévenkénti választások között vajmi kevés olyan fogódzót tudunk annak eldöntésére, hogy egyik vagy másik párt milyen népszerűségnek örvend. Ugyanakkor tudjuk, hogy ez az eszköztár is korlátokba ütközik – a válaszadási arány csökkenésével párhuzamosan – az eredmények megbízhatósága és érvényessége ugyanis csökken.

Ezért igyekszünk egyre növekvő eszköztár bevetésével válaszadásra bírni a mintáinkba bekerült személyeket. Telefonos, internetes, postai módszerekkel is próbálkozunk a hagyományos személyes kérdezéssel alapuló adat-

felvételek mellett. Ez azonban ismét csak messzire vezető kérdéskör lenne, ha részletekbe menően akarnánk tárgyalni az ún. polimetrikus módszertan metodológiai erősségeit és gyengeségeit. Annyit azonban előre bocsáthatunk, hogy az általunk elemzett adatbázisok havonta 1000–1500 fős mintán, személyes kérdezési módszerrel készültek, minden esetben arányos, többlépcsős mintavételi eljárással. Az elemzésben negyedéves adatbázisokat használunk fel, és azok biztos szavazó pártválasztókra vonatkozó almintáját.

2. A pluralizmus, a többpártiság

Magyarországon felülről indult az a demokratizálódási folyamat, amelynek eredményét rendszerváltásnak hívjuk. A hatalmon lévő elit és a változást igénylő értelmiségiek párbeszéde és alkuja hozta létre a kezdeteket jelentő sarkalatos törvényeket. Ha nem is vett részt benne, a társadalom alapvetően pozitívan fogadta a történéseket a korabeli közvélemény-kutatások szerint. A nagy többség helyeselte a gyülekezési és egyesülési jog alapelveit: 86% egyetértett azzal, hogy az emberek, ha akarnak, békés gyűléseket, felvonulásokat szervezhessenek és ezeken szabadon kifejezhessék véleményüket. Csaknem egységesen felsorakoztak a szervezeti pluralizmus mögé is: 83% helyeselte, hogy minden olyan egyesületet létre lehessen hozni, amit a törvény nem tilt. Amíg általánosságban nagy volt a társadalmi szimpátia, addig a konkrét eseményeket, a tüntetéseket, sztrájkokat inkább óvatos rokonszenv kísérte. 1988 végén az emberek háromnegyede elképzelhetőnek, kétharmada elfogadhatónak, négytizede szükségesnek tartotta a többpártrendszert. Akkoriban a lakosság hét-nyolctizede helyeselte az új politikai szervezetek kialakulását, azonban a többségük olyan pluralizmust képzelt el, amelyben a vezető szerep az MSZMP-é marad. A következő évben, 1989-ben mind többen szimpatizáltak a tényleges többpártrendszerrel. Kezdetben a kérdezettek fele, nyáron már kétharmada tartotta szükségesnek, hogy több párt legyen. Természetes volt a támogatók arányának növekedése, hiszen ebben az esztendőben a nemzeti kerekasztal-tárgyalások eredményeképpen megteremtődtek a pluralizmus jogi keretei, elkészült az egyesülési és gyülekezési törvény. A többpártrendszertől azt várták az emberek, hogy javulni fog a közérzetük, a politikai helyzet, a nyugati országok hozzánk való viszonya. A kezdeti felfokozott remények után azt már egyre kevésbé feltételezték, hogy a demokrácia kiteljesedése a gazdaságban is kedvező fordulatot hoz. Ez relativizálta a pozitív érzéseiket, a rendszerváltozást féloldalasnak tartották. A magyar társadalom ugyanis, a pluralizmussal, a többpártisággal kapcsolatos

rokonszenve mellett, még a rendszerváltozás időszakában is fontosabbnak tartotta az életszínvonal javulását.

Az első választás előtti évben a politikai sokszínűséghez nem szokott magyar lakosság zavartan szemlélte a közel száz pártot és szervezetet. Összetévesztették egymással őket, nem tudták pontosan a nevüket, a céljaikról már nem is beszélve. Még leginkább kontúrosak a régi pártok újjáalakult formációi voltak, például a kisgazdák és a szociáldemokraták. Azonosítani tudták az MDF-et is, hiszen korán indult, s a tömegkommunikációban sok szó esett róla. El tudták helyezni a palettán az MSZP-t is, hiszen az állampárt MSZMP feloszlása és e párt megalakulása nagy hírverést kapott. Az emberek fele egyébként helyeselte ezt a változást, s csupán 15%-nak voltak ellenérzései. Egy-két hónap múltán már a lakosság kétharmada úgy vélte: ez a párt más, mint elődje volt. A lakosság eklektikus pártképét a „négyigenes” népszavazást megelőző kampány világosította meg. A karakteres véleménynyilvánítások következtében még jobban azonosíthatóvá váltak a népszavazásban főszerepet játszó szervezetek. Azt azonban tudnunk kell, hogy e pártok megítélését inkább érzelmi tényezők és nem politikai-tartalmi szempontok határozták meg.

3. 1990–1994: Fidesz: jó helyen rossz időben

Az 1989-es népszavazáson a társadalom eldöntötte, hogy a pártszervezetek vonuljanak ki a munkahelyekről, hogy az MSZMP számoljon el a tulajdonában és kezelésében lévő vagyonnal, s hogy oszlassák fel a Munkásörseget. Éppen hogy, de az a nézet is többséget kapott, hogy a köztársasági elnök megválasztására csak a parlament megválasztását követően kerüljön sor. Ez nagymértékben meghatározta a politikai erőviszonyokat, a közeljövő eseményeit. A „négyigenes” népszavazás eredményeképpen az új, demokratikus szervezetek egyértelmű fölényre tettek szert, míg az akkori hatalom vezető ereje végletesen meggyengült, s karanténba került. 1989 nyarától az MDF volt a legnépszerűbb párt. Megalakulása után, az MSZP még felvette vele a versenyt, az év végére azonban már egyértelművé vált a Demokrata Fórum első helye.

1990 elején a Duna-gate botrány befolyásolta még valamelyest a pártok megítélését. A Fidesz és az SZDSZ újabb szavazókat gyűjtött, az MSZP további támogatókat veszített. A március végi választás szelekciós esemény volt, erőteljesen megrostálta a pártokat. Az MDF magabiztosan nyert, mérsékelt centripárti erőként aratta a sikert (*1. táblázat*). Jelszava a „nyugodt erő” a békés átmenet garanciáját jelentette az embereknek. Első

lépése is ezt igazolta, hiszen a kormányozhatóság érdekében paktumot kötöttek a második helyezett SZDSZ-szel. Ezt az egyezséget az emberek kétharmada helyeselte. Többek között azért is, mert a heves érzelmekkel, mondhatni indulatokkal terhes versengés utáni békés egymás mellett élés zálogát látták benne. A választások utáni egy-két hónap népszerűség-növekedése – amely a győztesek felé fordulás jól ismert következménye – után hamar érkezett a kiábrándulás. A választási ígéretek felfokozott várakozásokat gerjesztettek, ezek azonban néhány hét és hónap múltán csak kevésbé teljesülhettek, amit a lakosság becsapásként élt meg. A bizalomvesztés tehát gyorsan eljött, a parlamenti választások után három-négy hónappal a kormánypartok – az MDF, az FKgP és a KDNP – iránti rokonszenv csökkent, a liberális ellenzéki partokhoz – az SZDSZ-hez, a Fideszhez – fűződő nőtt. Az őszi önkormányzati választásokon a liberális ellenzék jelentős pozíciókat szerzett, az MDF viszont vereséget szenvedett. A vezető kormánypart számára további népszerűség-csökkenést jelentett az október végi taxisblokádtól. A pártpreferenciák szempontjából ez az esemény fordulópontnak tekinthető, hiszen ezt követően egyre többen fordultak a taxisblokádtól távolságot tartó Fidesz felé. Az 1991-es év fordulóján az SZDSZ és a Fidesz egyenlő erőt képviselt, mindkét part a potenciális szavazatok nagyjából egynegyedét-egynegyedét mondhatta magáénak. A többiek eléggé lemaradtak, az MDF 16%-os táborral rendelkezett, az FKgP és az MSZP 10-10%-ot, a KDNP 6%-ot tudott szerezni ebben az időszakban.

E kiinduló helyzethez képest az 1991-es esztendő során három fontos változás történt a pártpreferenciákban: (1) nagyobb lett a Fideszt támogatók aránya, s ez a választók egyharmadánál stabilizálódott; (2) az SZDSZ támogatottsága az év első felében folyamatosan csökkent, nyártól egy árnyalattal nőtt, de nem érte el az év eleji állapotot; végül (3) az MDF-szimpatizánsok aránya, ha nem is folyamatosan, de nőtt.

A Fidesznek alapvetően azért hozott sikert 1991, mert az egyetlen olyan part maradt, amely a közvélemény értékítélete szerint nem viselt felelősséget sem a távoli, sem a közeli múltért, és nem hibáztatták a jelen negatívumáért sem. Olyan part volt, amelyik kevés pártszerű jegyet viselt magán. Lendületesek voltak, szakmai kérdésekben hozzáértő módon nyilvánultak meg, nem keveredtek ideológiai harcokba. Az MDF, az FKgP és a KDNP a kormányzati felelősséget kellett, hogy viselje, s ez nem volt a népszerűség növelésének járható útja. Az SZDSZ akkoriban még az MDF alternatíváját jelentette, de paradox módon úgy, hogy nem láttak különbséget az SZDSZ és az MDF között.

1. táblázat. A parlamenti pártok listájára leadott szavazatok aránya és a választási részvétel, 1990–2010 (%)

	1990	1994	1998	2002	2006	2010
MDF	24,73	12,03	2,80	közös lista	5,04	2,67
SZDSZ	21,39	18,62	7,57	5,57	6,50	–
FKgP	11,73	8,82	13,15	0,75	0,02	–
MSZP	10,89	32,98	32,92	42,05	43,21	19,30
Fidesz	8,95	7,02	29,48	közös lista	közös lista	közös lista
KDNP	6,46	7,03	2,31	–	közös lista	közös lista
Munkáspárt (MSZMP)	3,68	3,29	4,08	2,16	0,41	0,11
Agrárszövetség	3,13	2,10	–			
Fidesz–MDF	–	–		41,07		
Fidesz–KDNP	–	–	–	–	42,03	52,73
MIÉP	–	1,59	5,47	4,37	közös lista	0,03
Jobbik	–	–	–	–	közös lista	16,67
MIÉP–Jobbik	–	–	–	–	2,20	–
Centrum	–	–	–	3,90	0,32	–
LMP	–	–	–	–	–	7,48
Egyéb pártok	9,04	6,52	2,22	0,13	0,27	1,01
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Választási részvétel	65,10	68,90	56,26	70,50	67,83	64,38

Forrás: Országos Választási Iroda (www.valasztas.hu; letöltés dátuma: 2010. június)..

A következő évben a Fidesz tovább növelte az előnyét, magasan kiemelkedett a pártok sorából. Már-már a következő kormány vezető erejét látták benne, hiszen az SZDSZ és az MDF együttesen nem tudott annyi szavazópolgárt maga mögé állítani, mint a Fidesz önmagában. 1992-ben a Fideszt a biztos szavazók 42-45%-a támogatta, míg az MDF-nél és az SZDSZ-nél ez az arány jóval kisebb, 11-12% volt. Az 1991-es esztendő ötödik helyéhez képest az MSZP ebben az évben felzárkózott az SZDSZ és az MDF mögé, megközelítve, majd elérve azok támogatottságát. Összességében ebben az évben a parlamenti pártok támogatottságának mértéke kevésbé változott, a pártpreferenciák stabilizálódtak (*l. ábra*). Amíg a parlamenti választásokat követő egy-két esztendőt a Fidesz korszakának nevezhetjük, addig az 1993-as esztendőt már inkább az MSZP évének tarthatjuk. Az év elején a Szocialista Párt csak a biztos szavazók 15-16%-ának voksára számíthatott. A támogatottságuk folyamatosan nőtt és az év végén már kétszer ennyi szava-

zója volt. A Fidesz esetében ezzel ellentétes folyamat tanúi lehettünk. A párt év eleji önmagához képest – amikor még a biztos szavazók 40%-ának rokonszenvét bírta –, mind kevesebb támogatót tudott megnyerni magának. S ezzel párhuzamosan a pozíciója is látványosan romlott, a stabil első helyezésből holtversenyes vezetés lett. Az MSZP táborának növekedése, a Fidesz szavazati arányának csökkenése az utolsó negyedévben vált látványossá. A fiatal demokraták székházügyükkel elvesztették a politizáló közvélemény előtt ártatlanságukat. Ha egy nagyon kedvelt párt hibázik, az sokkal nagyobb csalódást jelent, mint ha egy kevésbé népszerűvel történik ugyanaz. A Fidesz ezzel egy lett a pártok közül. Az MSZP-nek előnyére vált, hogy nem volt alternatívája: a kormánypártok mellett a Fidesz is eltűnt a versenytársak közül. Továbbá: a fiatal demokraták 1993 vége felé kezdték jelezni irányváltásukat, amit végülis 1994 elején határozottabban megfogalmaztak. Ezt a fejleményt a politizáló közvélemény nem tudta feldolgozni. Azonban nemcsak indirekt hatások érvényesültek a szocialisták előretörésében. A választópolgárok benne látták az 1990-es MDF folytatását, a békés, nyugodt erőt. Ez a párt jelenítette meg a közvélemény számára a szakmai alapon való kormányzást.

Az 1994-es év legelején, januárban folytatódott a tendencia: a szocialisták tábora bővült, a fiatal demokratáké szűkült. A következő két hónap nem hozott látványos változásokat a pártok szavazótáborának nagyságában, mindössze 1-2%-os, mérsékeltnek mondható módosulások történtek. A kampány előrehaladtával azonban, márciusról áprilusra két markáns változást is tapasztalhattunk: tovább nőtt az MSZP támogatóinak aránya, s jóval kevesebben lettek a pártválasztásaikban bizonytalanok. Áprilisban tovább bővült a Szocialista Párt tábora, s így a választások előtt három héttel a biztos szavazók jó egyharmada a szocialistákat támogatta. Az SZDSZ is javított helyzetén, utolérte a Fideszt. Az első negyedév közvélemény-kutatásai világosan jelezték, hogy 1994-ben is az a hat párt jut be a parlamentbe, amelyiknek 1990-ben is sikerült. A választások előtti hetek, napok a kialakultnak hitt stabilitást megmozdították. Az MSZP-vel és a Horn Gyulával szembeni kampány következményeként a választások előtti hetekben valamelyest megváltoztak a lista élén álló pártok támogatottsági arányai. Bár a negatív kampány következtében az MSZP veszített szavazókat, az akkori kormánypártok viszont nem nyertek újabb szimpatizánsokat. A választások előtt három nappal történt Horn-baleset következtében megállt az MSZP szavazatvesztése, a párt valamelyest pótolta az előző hetekben elvesztett választókat. A kampány és e baleset a május 8-i szavazók háromtizedére volt hatással, ennyien módosítottak korábbi preferenciájukon. A választások előtti hét nyertese az MSZP volt, amely főleg a Fidesztől, valamint az MDF-től és a

kisebb pártoktól tudott elcsábítani szavazókat, illetve aktivizálta a bizonytalanok egy részét.

A szavazói magatartás jelentősen változott 1994-re, hiszen az első választáson résztvevők négytizede más politikai erőhöz pártolt, 15%-a viszont nem kívánt élni választójogával. Két jellegzetes átpártolást mutatott be a magyar társadalom. Az 1990-es MDF-szavazók jelentékeny része 1994-ben az MSZP-t támogatta. A korábbi Fidesz-hívek jó része pedig az SZDSZ mellé állt. Az 1994-es választásokon a résztvevők nyolctizede azon párt jelöltjére szavazott, amelyet a pártlistán is támogatott. Különösen az MSZP-nek volt nagy a húzóereje. A Szocialista Párt fölényesen nyerte az első fordulót – egyharmadnyi szavazattal –, majd a helyzeti előny, valamint a párt és a jelöltek közötti erős együttszavazás következtében a második fordulóban is nagy sikert ért el. A győztes MSZP a második helyezett SZDSZ-t hívta a kormányba. Ez a szövetség találkozott a választók többségének akaratával. A választásokat követően sokan fordultak a győztes Szocialista Párt felé, amely újabb szimpatizánsokat tudott maga mögé sorakoztatni – nyáron a biztos szavazók több mint négytizede szavazott volna rá. Összel azonban hónapról hónapra vesztett a támogatói közül, novemberben egyharmadnyi voksot kapott volna – éppen annyit, mint május 8-án. A választás utáni növekedés, majd visszaesés ugyanazoknak a jelenségeknek köszönhető, mint korábban az MDF esetében – a győzelemnek, illetve – a csalódásnak. Az önkormányzati választásoknak ezzel a szavazati aránnyal vágott neki a Szocialista Párt. Az 1994-es esztendő két választása között még annyi történt a pártok támogatottságában, hogy az SZDSZ-é erőteljesen hullámozott, a Kiszgazdapárté pedig valamelyest emelkedett.

4. 1994–1998: Útkeresés és stabilizáció

Az MSZP, táborának szűkülése ellenére 1995 túlnyomó részében is megőrizte első helyét a pártok népszerűségi listáján. Ez az esztendő mégis inkább a Kiszgazdapárt előretörése miatt maradt emlékezetes. Júniustól kezdve ez a két párt vetélkedett az első helyért, a többiek ebbe nem tudtak beleszólni. Az év elején még csupán a biztos szavazók 12-14%-a támogatta az FKgP-t, az esztendő végén már csaknem kétszer ennyien. Ez a növekedés abban is megmutatkozott, hogy novemberben már a népszerűségi lista vezető pozícióját foglalta el. Az év másik jelentős változása az MSZP támogatottságának visszaesése volt, 36%-ról 28%-ra. Harmadik helyen mindvégig az SZDSZ állt, 15-19%-os táborral. A Fidesznek az év eleji 6%-ról 10%-ra bővült a szavazótábor. Az MDF szavazótábor 8-10% körüli, a KDNP-é 6-8%-os

volt. A kisgazdapárti siker annak a határozott kritikának köszönhető, amelyet a párt vezetője a Bokros Lajos nevéhez kötődő megszorító intézkedések után gyakorolt a kormánnyal szemben.

A közvélemény és a pártok 1995-ben megteremtett viszonylagos stabilitását Torgyán József a következő év márciusában felborította. Elmondott egy radikális hangvételű kormánybúcsúztató beszédet, amelynek következtében a Független Kisgazdapárttól 12%-nyi szavazó elfordult. Sőt, a legnagyobb ellenfélnek, az MSZP-nek a tábora még ennél is nagyobb arányban – 15%-kal – nőtt. E változások következtében egyértelművé vált a Szocialista Párt fölénye. A Kisgazdapárt a nyár végén, ősszel erőre kapott, s újra ostromolni kezdte az első helyet. Aztán eljött az év botránya, az ún. Tocsik-ügy. Ez az esemény inkább a kormánypárti politikusok tekintélyét tépázta meg, az MSZP megítélésén nem igazán rontott. Nagyobb veszteséget szenvedett általa a másik kormányzópárt. Az SZDSZ esetében ennek jóval nagyobb súlya volt, hiszen a 10% környékére került a párt, ez pedig egyfajta mélypontot jelentett számára. Itt is – akárcsak a Torgyán-beszéd esetében – erőteljes indirekt hatás érvényesült: a történet felgöngyölítésében fontos szerepet játszó Fidesz népszerűsége jelentősen nőtt. Olyannyira, hogy az év végére már beérte az MSZP-t és a Kisgazdapártot. Az utolsó hónapokban tehát hármas holtverseny alakult ki, az MSZP, a Fidesz és az FKgP volt a három listavezető.

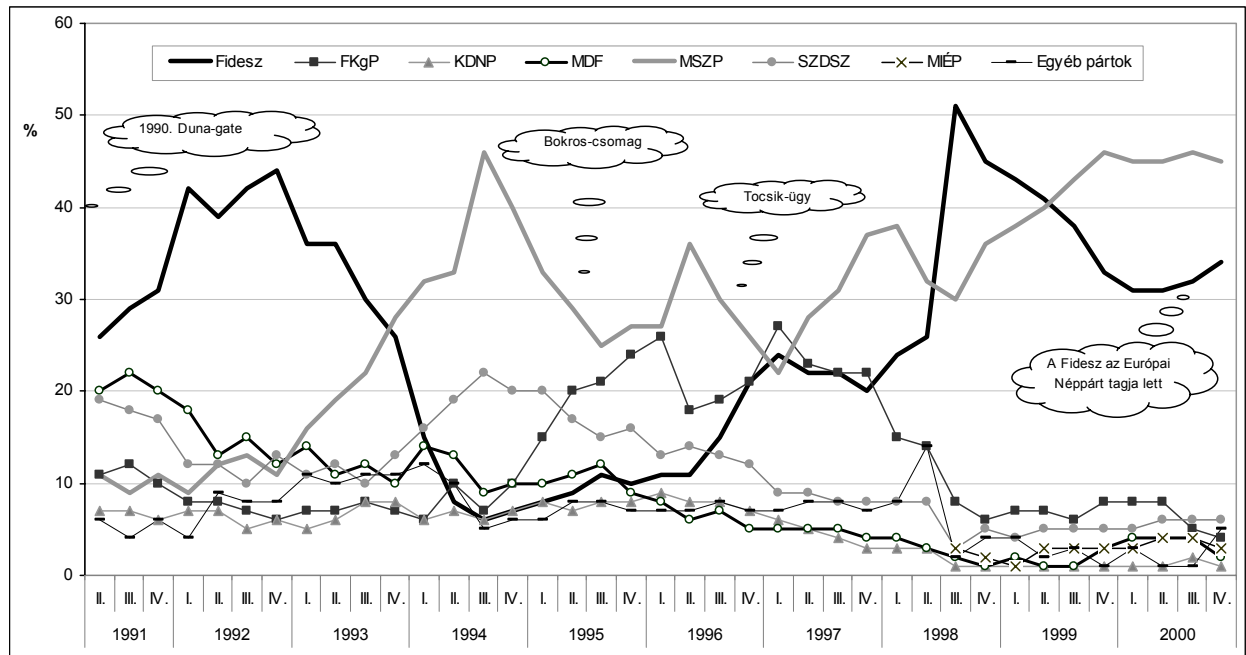
Az 1997-es esztendő az MSZP egyértelmű felemelkedésével és az ellenzéki pártok mérsékelt visszaesésével jellemezhető. Az év elején még minden másképpen látszott, hiszen – mint általában januárban, az áremelések hónapjában ez a kormányzó pártokkal történni szokott – az MSZP és az SZDSZ is veszített támogatottságából. Ennek következtében a Szocialista Párt a harmadik helyre szorult, 22%-nyi támogatóval. 1997 elején jobban állt az ellenzék, a Fidesz és az FKgP fej-fej mellett állt a lista élén, 25-26%-kal. Ez év tavasza volt a Független Kisgazdapárt legsikeresebb korszaka, a rendszerváltás óta ennyi szimpatizánsa még soha nem volt. A Bokros-csomag kedvező hatásait ecsetelő kommunikációjával a nyárra feljött az MSZP, és átvette az első helyet. Ősszel tovább növelte az előnyét, ekkor már a biztos szavazók közel negyztizede támogatta a Szocialista Pártot. A népszerűségi listán kialakult egy ötös tagolódás. Az MSZP fölényesen vezetett, s ezzel a választási győzelem esélyesévé lépett elő. A második és harmadik helyen a Fidesz-MPP és a Független Kisgazdapárt állt, nagyjából egyforma szavazótáborral. Stabil negyedik volt az SZDSZ, messze lemaradva az előbbi kettőtől, de jócskán vezetve a többi párt előtt. A negyedik csoportot az MDF és a KDNP alkotta folyamatosan küszködve a parlamentbe jutást jelentő 5%-kal. A belső vitáktól hangos kereszténydemokraták 1997 végén már nagyon lemaradtak ettől a

szinttől. Az ötödik csoport az akkori parlamenten kívüli pártoké volt, akik között szinte mindegyik esélytelennek látszott arra, hogy bekerüljön a törvényhozásba.

A választások előtti hónapokban erőteljes koncentrációt figyelhattunk meg, főképpen a politikai jobboldalon. A KDNP-től, majd később az MDF-től elpártolt szavazók a Fidesz támogatói között tűntek fel. Ennek következtében az év eleji 20%-os Fideszből áprilisra 25–26%-os párt lett. Minthogy ekkora táborral – s természetesen politikai programjával – már markáns alternatíváját adta az MSZP-nek, az utolsó hetekben további, korábban bizonytalan választópolgárt sikerült maga mellé állítani. A folyamat a második fordulóban ért be. Az 1998-as parlamenti választások első fordulóját még az MSZP, a választást a Fidesz nyerte. Az új kormányban először van ott a Fidesz, s másodszor került oda a Kiszgazdapárt és egyéni képviselői révén az MDF. Az ellenzék fő erejét az MSZP adta, az SZDSZ eddigi leggyengébb produkciója egy kis létszámú frakciót engedett meg. Ötödikként jutott be első alkalommal a parlamentbe a nemzeti radikalizmus képviselője, a MIÉP.

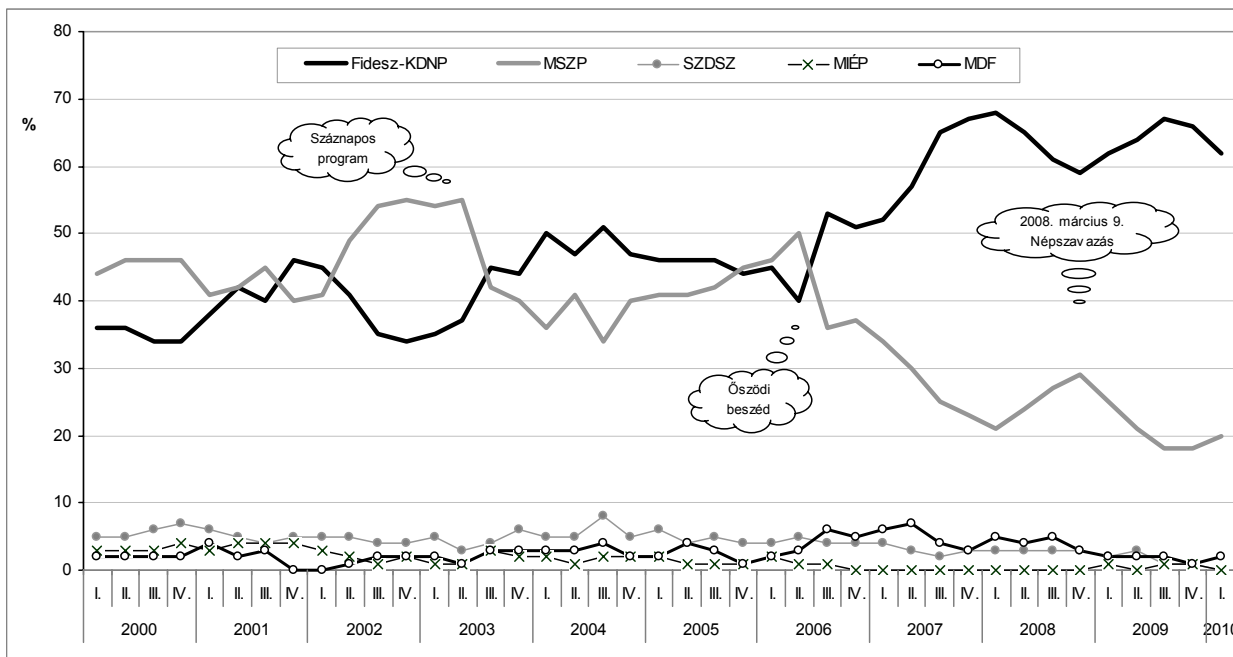
Az 1998. évi országgyűlési választásokat követően – ismét a győzteshez felé fordulás jelenségének köszönhetően – beleerősített a Fidesz, s jelentős előnyre tett szert a szocialista párttal szemben. A nyári hónapokban a biztos pártválasztók fele a kormánypárt hívének számított, s csupán szűk egyharmada támogatta az ellenzék legnagyobb erejét az MSZP-t. A felfokozott várakozások a társadalom érzékelése szerint nem vagy nem az elképzelt tempóban teljesültek és ez bizonyos türelmi időszak után a Fidesz iránti szimpátia mérsékelt csökkenéséhez vezetett, amelyre még ráerősítettek különböző cégbotrányok is. Ezzel párhuzamosan emelkedett az MSZP támogatottsága, de 1998 végén még így is egyértelmű volt: a Fidesz jóval erősebb az MSZP-nél. A többi párt támogatottsága, pozíciója mindeközben nagyjából változatlan maradt.

1. ábra. A pártok támogatottsága 1991 és 2000 között a részvételüket biztosra ígérő, pártot választók körében (%)

Forrás: Szonda Ipsos havi Omnibusz kutatások 1991–2000, háromhavi összevont átlagok.

2. ábra. Öt parlamenti párt támogatottsága 2000 és 2010 között a részvételüket biztosra ígérő, pártot választók körében (%)

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2000–2010, háromhavi összevont átlagok.

5. 1999–2002: Gyűjtőpártok a gyűjtőpontban, avagy a nagyok mindent visznek

1999-ben egyetlen jelentős változás történt a politikai erőviszonyokban: a Fidesz-MPP helyett az MSZP lett a legnagyobb szavazói táborral rendelkező párt. A kormánypártnak egyfelől a szavazók elvándorlása okozott gondot, másfelől meg kellett küzdenie a párt mellett kitartók gyengülő kötődésével. Az MSZP támogatottsága kisebb ütemben nőtt, mint amekkorák a Fidesz veszteségei voltak. Ugyanakkor a szocialisták önbizalma, aktivitási szintje egyre nagyobb lett, s ezzel a biztos pártválasztók körében már tavasszal utolérték a Fideszt. Az év további részében is folytatódtak az említett tendenciák, s ez olyannyira karakteres volt, hogy 1999 végén az MSZP táborának mérete közel másfélszerese lett a Fideszének. Az FKgP tartotta magát a harmadik helyen, stabilan az 5–10% közötti tartományban mozgott, míg az SZDSZ-nek többször is „rezgett a lécz” az ötszázalékos határ körül, a MIÉP viszont folyamatosan a bejutási küszöb alatt teljesített.

A kormányzati pozícióba került Fidesz 2000-ben hivatalosan is búcsút mondott a liberalizmusnak: kilépett a Liberális Internacionáléból és az Európai Néppárt tagja lett. Az év folyamán végig 8-10 százalékponttal vezettek a szocialisták (44–46%) a Fidesz–KDNP híveivel (34–36%) szemben. A szabad demokraták támogatottsága 5–7% között mozgott. Míg a MIÉP az MDF támogatóinak aránya a parlamenti küszöböt jelző 5% alatt maradt (2. ábra).

A következő esztendőben, 2001-ben a Fidesz–KDNP népszerűsége növekvő tendenciát mutatott és az év utolsó negyedében 6 százalékpontos előnyre tett szert a legnagyobb kormányerő az ellenzéki MSZP-vel szemben. Ebben kétségkívül szerepet játszhatott a *Széchenyi-terv* is, melynek keretében 100 milliárd Ft vissza nem térítendő támogatási keretet biztosítottak kiemelt gazdasági programokra a turizmus, az építőipar és más gazdasági területeken.

2002-ben a választásokat megelőzően a Fidesz előnye kitartott, a TÁRKI választást megelőző előrejelzése szerint a választás első fordulójában 44-48%-nyi listás szavazatarányra számíthatott, szemben a szocialisták 36-40%-nyi szavazatával. A választási részvétel azonban minden korábbi mértéket meghaladott, kismértékben 70% fölé volt. Az ellenzék mozgósítása olyan szavazói rétegekre is hatott, akik esetében valószínűtlen volt a kutatások szerint az, hogy elmennek szavazni¹. Végül a Fidesz mindössze 1 százalékponttal kevesebb voksot (41%) gyűjtött be, mint a szocialisták (42%). Ennek következtében ez utóbbiak, a parlamenti küszöböt kismér-

¹ Erről a kérdésről bővebben lásd Kolosi–Tóth (2002), valamint Tóth (2003).

tékben meghaladó (5,57%) szavazattal rendelkező szabad demokratákkal koalíciót alkotva, megszerezték a mandátumok többségét.

Amint az lenni szokott a Fidesz népszerűsége a választási vereséget követően jelentősen lecsökkent. A második negyedévben már a győzteshez húzás és a Medgyessy-kormány *Száznapos programjának* hatásai érvényesültek. Ez utóbbi keretében 50%-kal emelték 600 ezer közalkalmazott bérét, egyszeri nyugdíj-kiegészítést fizettek, és adómentessé tették a minimálbért. A költségvetés terheit már akkor is csak hitelből lehetett finanszírozni, de az államháztartási egyensúlyra gyakorolt negatív hatásai csak évekkel később vált nyilvánvalóvá a szélesebb közvélemény számára. Napvilágra került a kormányfő kémelhárító múltja: Medgyessy Péter D209-es fedőnévvel a III/II szolgálatnak dolgozott. A szabad demokraták egy napi elbizonytalanodást követően kiálltak a kormányfő mellett. Az SZDSZ korábbi elnöke, Kis János számára ez az álláspont elfogadhatatlan volt, és e kérdés miatt 2002. júliusában kilépett az SZDSZ-ből. Mindeközben az MSZP népszerűsége továbbra is 8-10%-kal megelőzte a Fideszt egészen 2003 elejéig.

6. 2002–2006: Az MSZP átíveli a kormányciklust – nincs új a nap alatt

2003. április 13-án népszavazást tartottak arról, hogy Magyarország csatlakozzon-e az Európai Unióhoz. A szavazás meglehetősen alacsony részvétel mellett zajlott, de ennek ellenére jogilag eredményes volt. A szavazók 84%-a a csatlakozás mellett volt. Ez – tekintve a 46%-os részvételt – a választásra jogosultak 38%-át jelentette. Az összes parlamenti párt az „igen” mellett volt, tehát sikerként értékelhették a szavazást. Ellenkampányt csak a parlamenten kívüli pártok (a MIÉP és a Munkáspárt), valamint egyes civilszervezetek folytattak. A szavazást követően mindazonáltal a pártok népszerűségi versenyében fordulat állt be, és a legnagyobb ellenzéki párt, a Fidesz (valamint a KDNP) átvette a vezetést.

A következő évben, 2004. május 1-jén Magyarország tagja lett az Európai Uniónak. A június 13-án megtartott európai parlamenti választás a Fidesz–KDNP szövetség győzelmével végződött. A legnagyobb ellenzéki párt 12, a legnagyobb kormánypárt 9, a szabad demokraták 2, az MDF pedig 1 képviselőt küldhetett Brüsszelbe. A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség listájára 47%, az MSZP listájára 34% voksolt. Az SZDSZ-re leadott voksok magabiztosan (7,7%) meghaladták az 5%-os küszöböt, az MDF-é pedig éppen

hogy (5,3%) elérte azt. A részvételi arány – hasonlóan a többi EU-tagállamhoz – jócskán alulmúlta (38,5%) a parlamenti választásokét². Ekkoriban a hazai népszerűségben a Fidesz 47–51%-os, az MSZP pedig a 34–41%-os sávon belül mozgott.

A választásokat követően a kormánykoalíció pártjaiban egyre növekedett azok tábora, akik úgy látták, hogy Medgyessy Péterrel nem lehet egy újabb választást megnyerni a Fidesszel és annak karizmatikus vezetőjével, Orbán Viktorral szemben. Különösen erős volt ez a vélemény a kisebbik koalíciós párt körében, akik nem jól viselték, hogy a kormányfő nyilvánosan kritizálta az SZDSZ-t mondván, hogy az „tele van korrupciós ügyekkel”. A kormány átalakítása már régebb óta a levegőben lógott, a végén pedig kormányfőváltás lett belőle. Gyurcsány Ferencet 2004. szeptember 29-én választotta miniszterelnökké a parlament.

2004 végén, december 5-én került sor a kórházak privatizációjával és a kettős állampolgársággal³ kapcsolatos népszavazásra. Az alacsony részvétel (37,5%) mellett megtartott népszavazás eredménytelen volt. Mindkét kérdésben az „igen” válaszok voltak többségben. A két kormánypárt a nem szavazatok és a távolmaradás mellett kampányoltak. A kórházprivatizáció lekerült egy időre a napirendről, a kettős állampolgárság kérdése viszont napjainkig az egyik politikailag releváns kérdések között maradt. 2004 végén az e kérdésben tartott népszavazás jelentős presztízsvesztést okozott a nemzeti kérdést előtérbe helyező Fidesz számára, és dinamizálta az új kormányfőt és annak szimpatizánsait. Ugyanakkor a szavazás kudarcra mély sebet okozott a határon túli magyar kisebbségek körében. A legnagyobb ellenzéki párt azt a tanulságot vonta le, hogy a magyar szavazók elsősorban a szociális kérdésekre fogékonyak.

A választások előtt egy évvel Gyurcsány Ferenc kormányfő nem vállalkozott lényegi szerkezeti reformokra, viszont meghirdette a *Száz lépés programját*. Számos lépést tervezett a munka világában, a családtámogatásban, a szakképzésben és az egészségügyben. Az elgondolások részletei kidolgozat-

² Európai parlamenti választásokat 1979 óta tartanak Európában. Azóta az átlagos részvételi arány az 1979-es 62%-ról folyamatosan csökken. 2004-ben a részvétel százalékos arányának átlaga az EU-tagállamokban 45,5% volt, 2009-ben pedig 43%. (<http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/staticDisplay.do?language=EN&id=211>).

³ A kérdések így hangzottak: „Egyetért-e Ön azzal, hogy az egészségügyi közszolgáltató intézmények, kórházak maradjanak állami, önkormányzati tulajdonban, ezért az Országgyűlés semmisítse meg az ezzel ellentétes törvényt?”, valamint „Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. tv. 19. § szerinti „Magyar igazolvánnyal” vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?”

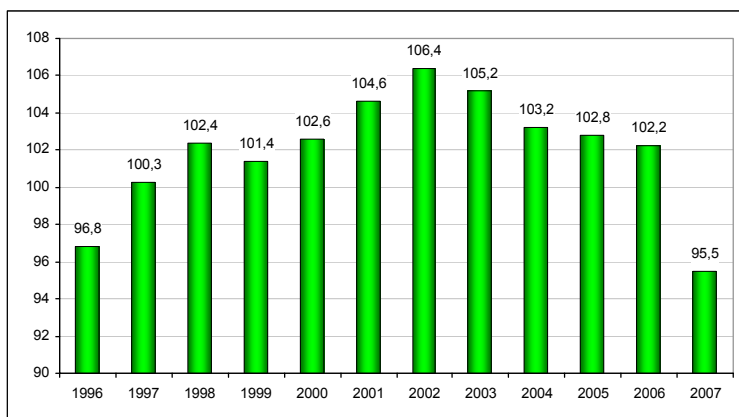
lanok maradtak, de a miniszterelnök sikeresen biztosított újabb témákat a politikai viták számára, ő maga pedig aktív, kezdeményező politikus színében tűnt fel.

Az Országgyűlés miután a két koalíciós párt nem tudott egyetértésre jutni a köztársasági elnök személyéről megválasztotta Sólyom Lászlót, akit egy civilszervezet jelölt, és akinek jelöltségét a parlamenti ellenzék pártjai is támogatták.

Az év folyamán a Fidesz népszerűsége stagnált, illetve kismértékben csökkent (46-ról 44%-ra), míg a kormányzó szocialisták növelni tudták potenciális szavazói táborukat (41-ről 45%-ra), tehát az erőviszonyok 2005 év végére kiegyenlítődtek.

2006. április 9-én és 23-án tartották az országgyűlési választásokat. A kampányban az ellenzéki Fidesz és a kormányzó MSZP igyekezett egymásra licitálni a lakosságnak teendő jóléti intézkedések terén. Az ellenzék nagymértékben arra építette stratégiáját, hogy meggyőzze a választókat arról, hogy az életszínvonal sokat romlott a megelőző négy esztendőben. „*Rosszabbul élünk, mint négy éve.*” – hangzott az ellenzék fő kampányüzenete. Eközben 2002 és 2003 folyamán példátlan arányú reáljövedelem növekedés történt és a lakossági jövedelmek 2007-ig mindig meghaladták az előző évi szintet (3. ábra).

3. ábra. Az egy főre jutó reáljövedelem indexe 1996–2007 (előző év=100)

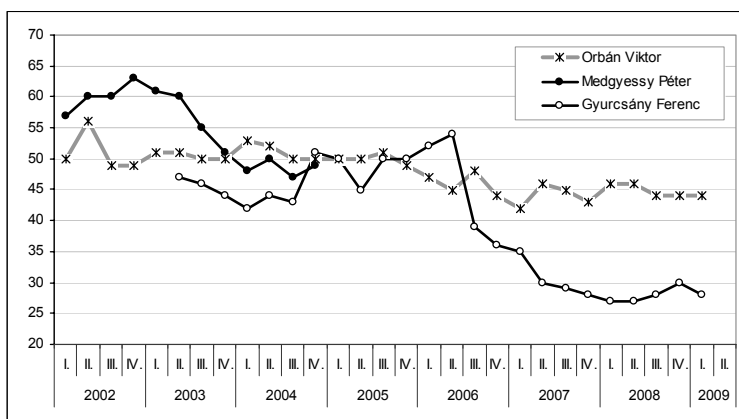

Forrás: KSH STADAT, 3.1.11 tábla (www.ksh.hu; letöltés dátuma: 2010. június.)

Végül Gyurcsány Ferenc kampánya bizonyult sikeresebbnek, kormányon tartotta pártját és koalíciós partnerét, az SZDSZ-t. Nem volt még olyan győztes az általunk vizsgált periódusban, mint ő, aki hivatalban lévő miniszterelnökként nyert választást. A Fidesz-KDNP lista ismét 1%-kal kevesebbet kapott (42,03%), mint az MSZP-é (43,21%). Az SZDSZ 6,5, az MDF 5%-ot ért el. Az év második negyedében végzett közvélemény-kutatásokban a legnagyobb kormánypárt már 10 százalékponttal megelőzte a legnagyobb ellenzéki erőt. A választók és a győztes pártok mézes hetei 2006. ősz elejére drámai véget értek: nyilvánosságra került az ún. őszi beszéd szeptember 17-én. A kormányfő bevallotta, hogy a kampányban „nem bontotta ki az igazság minden részletét”⁴ az ország gazdasági helyzetével kapcsolatban és a későbbiekben súlyos megszorításokra lesz szükség.

Gyurcsány Ferenc népszerűségi indexe 2006 első negyedét követő egy évben meredeken zuhant (4. ábra).

4. ábra. Orbán Viktor, Medgyessy Péter és Gyurcsány Ferenc népszerűségi indexének változása 2002–2009 – átlagos indexpontszámok 0–100 fokú skálán

Forrás: Szonda Ipsos havi Omnibusz kutatások, háromhavi összevont átlagok.

⁴ Gyurcsány Ferenc fogalmazott így a *Népszabadságnak* adott egyik interjújában. (*Népszabadság*, 2006. június 29.)

7. 2006–2010: A „kétpártrendszer” alkonya?

Az őszi beszéd nyilvánosságra szivárogtatásától kezdve utcai tüntetések és zavargások kezdődtek a fővárosban és több vidéki nagyvárosban. 1956 ötvenedik évfordulójának megünneplése során súlyos rendőri túlkapások történtek. A Fidesz ünnepi nagygyűlésén Orbán Viktor bejelentette, hogy népszavazást kezdeményeznek a kormány reformintézkedéseit megakadályozandó. Ezzel lényegében az utcai politizálásnak is békés, erőszakmentes kereteket próbált adni. Ezt megelőzően 2006. október 1-jén megtartott önkormányzati választásokon két kivétellel (Budapest, Heves megye) az összes megyei közgyűlésben a Fidesz–KDNP szerezte meg a kiosztható mandátumok többségét.

Korábban (október 19-én) Kuncze Gábor, a szabad demokraták elnöke bejelentette visszavonulását a politikai élettől. 2007 tavaszán Kóka János szoros versenyben Fodor Gáborral szemben elnyerte az elnöki posztot az SZDSZ-ben. 2008 elején a HírTV értesülései nyomán kiderült, hogy valószínűleg nem volt tisztességes a párton belüli választás. Ekkortól beszélhetünk az SZDSZ olyan fajta vezetési válságáról, amely általában a gyengülő pártok sajátossága. (Korábban hasonló zajlott le a KDNP-ben, majd a kisgazdáknál, később pedig az MDF-ben is.) Kuncze Gábor lemondását követően már egyetlen mérésünkben sem szerepelt az SZDSZ a parlamenti küszöb felett.

2007 nyarán a Jobbik kezdeményezésére megalakult a Magyar Gárda, amelynek létrejötte és tevékenysége folyamatos sajtónyilvánosságot biztosított a radikális, jobboldali pártnak. Az év folyamán az MSZP népszerűsége folyamatosan csökkent 34%-ról 23%-ra, miközben a legnagyobb ellenzéki tömörülés potenciális bázisa 52-ről 67%-ra nőtt. Az MDF az év nagyobb részében az 5%-os küszöb feletti népszerűséget tudhatott magáénak. 2007 őszén előzetes letartóztatásba helyezték Zuschlag Jánost, aki 1998 és 2004 között az MSZP országgyűlési képviselője, letartóztatásakor pedig a párt egyik megyei elnöke volt. A vád ellene bünszervezetben elkövetett csalás volt. Az elsőfokú ítéletre 2010 márciusáig várni kellett, miközben az MSZP több vezető politikusát tanúként hallgatta ki a nyomozó hatóság és a bíróság. Ez az ügy alaposan hozzájárult ahhoz, hogy a korrupció gyanúja az MSZP egészére rávetülhessen.

2008. március 9-ére három kérdésben – vizitdíj, kórházi napi díj és képzési hozzájárulás – írt ki a Magyar Köztársaság elnöke ügyszavazást a Fidesz kezdeményezésére. Az ún. „szociális népszavazás” célja a kormánykoalíció egészségügyi és oktatási reformjainak megbuktatása volt. A kezdeményezők elérték céljukat, viszonylag magas részvétel (50,5%) mellett,

mindhárom kérdésben érvényesült álláspontjuk⁵. Nem sokkal később a kormányfő felmentette a szabad demokrata egészségügyi minisztert, és ez végső soron a koalíció felbomlását eredményezte. Ennek nyomán kisebbségi kormányzás vette kezdetét Magyarországon, miközben a Fidesz–KDNP folyamatosan felvetette az előrehozott választások szükségességét. Tegyük hozzá, hogy méréseink szerint ebben a negyedévben érte el Fidesz átlagos támogatottsága történelmi csúcspontját. A biztos szavazó pártválasztók csoportjából 68% szavazott volna a pártra.

2008 őszére Magyarországot is elérte a gazdasági világválság. Az államháztartás hiányát egyre nehezebben tudta az ország piaci hitelekkel finanszírozni. Az IMF 15,7 milliárd dolláros készletli hitelt biztosított az ország számára, melyet a Világbank és az EU további forrásokkal toldott meg. Ezeknek azonban súlyos társadalompolitikai feltételei voltak: a kormány vállalta, hogy jelentősen csökkenti a hiányt és a válságkezelés érdekében népszerűtlen intézkedéseket is meg fog hozni. A válságkezelés oroszlánrészé azonban már Gyurcsány Ferenc utódjára, Bajnai Gordonra hárult. A kormányfő ugyanis az európai parlamenti választás előtt (2009. március 21-én) lemondott, majd ezt követően hetekig bizonytalan volt az utód személye. Bajnai Gordont 2009. április 14-én választotta az Országgyűlés miniszterelnökké.

2. táblázat. *A Jobbik és a Lehet Más a Politika szimpatizánsainak százalékos aránya a biztos szavazó pártválasztók körében, 2009–2010 (%)*

Időszak	Jobbik	LMP
2009. 1. negyedév	3	n.a.
2009. 2. negyedév	6	n.a.
2009. 3. negyedév	11	1
2009. 4. negyedév	11	2

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2009–2010, háromhavi összevont átlagok.
n.a.: nincs adat.

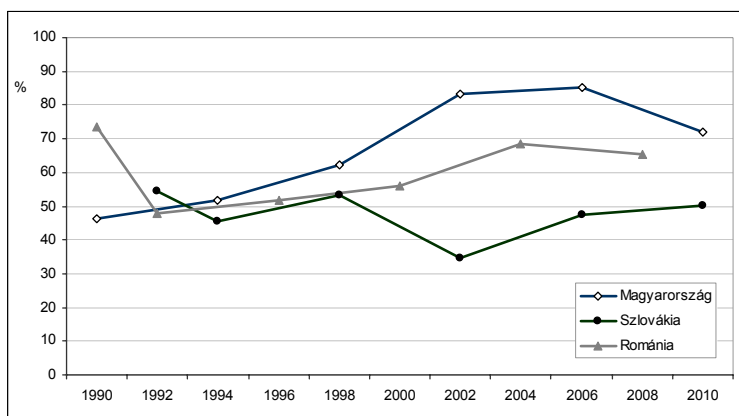
Az európai parlamenti választásra 2009. június 7-én került sor. A választás – más tagállamokhoz hasonlóan – alacsony részvétel (36,3%) mellett tartották. A Fidesz–KDNP-lista a szavazatok 56,4%-át kapta. A második helyen álló szocialisták 17,4, a harmadik Jobbik pedig 14,8%-ot teljesített. A radikális jobboldali „harmadik erő” a közvélemény-kutatásokban előrejelzett népszerűségét (6–11%) messze meghaladva teljesített, és így három képviselőt küldött a parlamentbe.

⁵ A 2008-as népszavazással kapcsolatban lásd Enyedi (szerk. 2009).

selőt küldhetett az Európai Parlamentbe. A negyedik helyezett az 5,3%-kal a Magyar Demokrata Fórum lett. A szabad demokraták listája kevesebb szavazatot (2,2%) kapott, mint a Lehet Más a Politika (LMP) és a Humanista Párt közös listája (2,6%). Az év második felére a szocialisták elérték támogatottságuk mélypontját (18%), amelyet már nem tudtak számottevően javítani a parlamenti választásokig. A Fidesz–KDNP támogatottsága viszont csökkent 2009–2010 fordulóján, ám a csökkenésből elsősorban a Jobbik és a sikeres kampányt lebonyolító LMP profitálhatott (2. táblázat).

A 2010-es parlamenti választásokon a Fidesz–KDNP megszerezte a mandátumok 68%-át a területi listájukra leadott 52,7% szavazattal. A második helyen végzett szocialisták listájára a választók 19,3%-a voksolt. Két új parlamenti párt jelent meg: a Jobbik Magyarországért Mozgalom (16,7%) és a Lehet Más a Politika (7,5%). A két legnagyobb rendszerváltó politikai erő az MDF (2,7%) és az SZDSZ elbúcsúzott a parlamenti politikától. Ez utóbbi már el sem indult a 2010-es országgyűlési választáson, csak egyéni jelölteket állított az MDF-fel közösen.

5. ábra. A két legnagyobb párt listás szavazatainak aránya három országban 1990–2010 (%)

Forrás: Norwegian Social Science Data Services (NSD) – European Elections Database (http://www.nsd.uib.no/european_election_database/; letöltés dátuma: 2010. június.)

Az 1998–2006 között végbement erőteljes bal-jobb polarizáció és politikai tömbösödés úgy tűnik elérte maximumát (5. ábra). A szemben álló két nagy politikai erő közül az MSZP elvesztette tömegbázisát. A szavazatok

koncentrációja a jobboldali Fidesznek biztosított négy évre abszolút többséget a Parlamentben. (3. táblázat)

3. táblázat. A parlamenti mandátumok megoszlása a választásokat követően, 1990–2010

	1990		1994		1998		2002		2006		2010	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
MDF	164	42,5	38	9,8	17	4,4	24	6,2	11	2,8	–	–
SZDSZ	92	23,8	69	17,9	24	6,2	20	5,2	20	5,2	–	–
FKgP	44	11,4	26	6,7	48	12,4	–	0,0	–	–	–	–
MSZP	33	8,5	209	54,1	134	34,7	178	46,1	190	49,2	59	15,3
Fidesz	21	5,4	20	5,2	148	38,3	164	42,5	141	36,5	227	58,8
KDNP	21	5,4	22	5,7	–	–	–	–	23	6,0	36	9,3
Független jelölt, vagy más pártok jelöltje	11	2,8	2	0,5	1	0,3	0	0,0	1	0,3	1	0,3
MIÉP	–	–	–	–	14	3,6	–	–	–	–	–	–
Jobbik	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	47	12,2
LMP	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	16	4,1
<i>Összesen</i>	<i>386</i>	<i>100,0</i>	<i>386</i>	<i>100,0</i>	<i>386</i>	<i>100,0</i>	<i>386</i>	<i>100,0</i>	<i>386</i>	<i>100,0</i>	<i>386</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Országos Választási Iroda (www.valasztas.hu) és az országgyűlés honlapja (www.parlament.hu; letöltés dátuma: 2010. június).

8. Összefoglaló

A 2010-es parlamenti választásokon a Fidesz és a KDNP együttesen a parlamenti mandátumok 68,1%-át szerezte meg. A két jobboldali párt koalíciójának egyaránt van jobboldali (Jobbik) és baloldali parlamenti ellenzéke (MSZP, LMP). Az ellenzék mandátumaránya azonban nem képes meggátolni azt, hogy az ún. kétharmados törvényeket, – melyek az elmúlt húsz év politikai rendszerének fundamentumát fektették le – a kormánypártok ne legyenek képesek önállóan módosítani. A politikai élet szereplőit és a közvélemény aktív részét most leginkább azt foglalkoztatja, hogy miként fognak az alapvető törvények módosulni a következő esztendőkből, és ez milyen hatással lesz a népképviselő szervezetére, minőségére, valamint a kormányzás hatékonyságára.

Húsz esztendő pártszerkezete tehát alapvetően megváltozott az Orbán Viktor által „centrális politikai erőter”-nek nevezett Fidesz–KDNP koalíció

kormányra kerülésével. A kérdés az, hogy meddig tart e két párt politikai hegemoniája. Azt sem lehet jelenleg még tudni, hogy az uralkodó politikai erők majdani legesélyesebb riválisa a politikai baloldalról vagy jobboldalról, a parlamentből vagy a parlamenten kívülről érkezik a pártok küzdőbástyájára.

IRODALOM

- Enyedi Zs. szerk. 2009: A népakarat dilemmái. Budapest: DKMKA.
- Kolosi T. – Tóth I. Gy. 2002: Egy tévedés története. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: Társadalmi riport 2002. Budapest: TÁRKI, 339–367. p.
- Tóth I. J. 2003: Előrejelzési kudarcok és kollektív tévedések: becsülhetek-e volna pontosan a közvélemény-kutatók? Budapest: WARGO Kft.